

II

ДА ЛИ ЈЕ НЕМАЊА ПОДИГАО ТРПЕЗАРИЈУ У СТУДЕНИЦИ И КАКО ЈЕ ОНА ИЗГЛЕДАЛА ?

УВОД

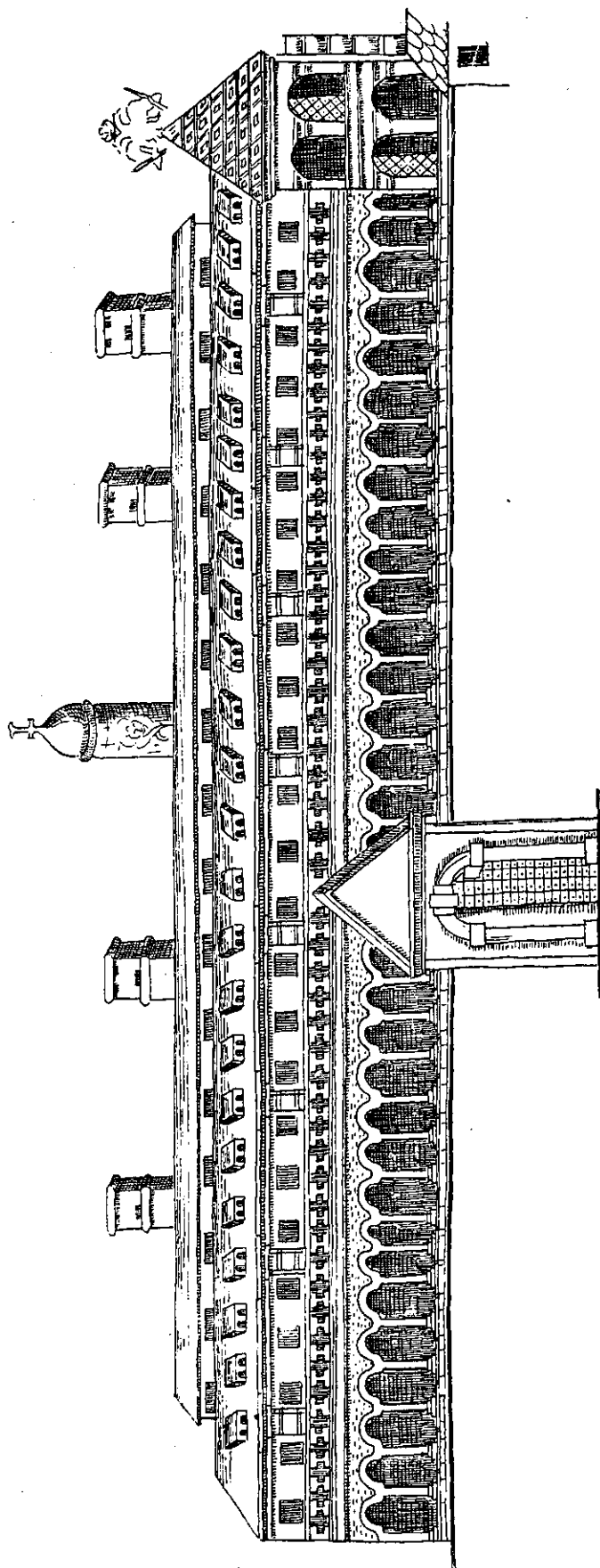
На студеничком бакрорезу из 1733 године претстављена је на северној страни од Богородичине цркве једна велика монументална зграда, која је обележена словима **Ѡ**, а доле у тексту је означена као Велике ћелије (сл. 3, 53). Она је имала улаз по средни у виду једнога трема, а на читавој предњој страни камени сокл, на коме је низ стубова са луцима, што јој је све давало монументални изглед. Изнад стубова види се спрат са прозорима, а између лукова и прозора налази се низ крстова, који би могли да означавају неку ограду. У том случају не би се изнад стубова дизао зид спрата, већ ограда, а зид спрата могао је бити повучен позади. У крову се налази ред баца, а изнад свега тога један наиздак са низом прозора. Источно крило ове зграде претставља опет засебан двоспратан трем са по два велика лука. Овако насликана зграда морала је да буде израђена у племенитом, одлично отесаном и глачаном материјалу, бар у онаквом истом од каквог је била израђена и Богородичина црква. Од такве зграде у манастирском кругу, међутим, није било ни трага, те се преко ње прелазило у ранијим испитивањима као преко продукта маште онога који је правио бакрорез. На истоме бакрорезу, између куле на западној страни и Великих ћелија, насликана је трпезарија, која је означена словом Н на бакрорезу и доле у натпису. Она се налази на западној страни од Бо-

городичине цркве мало закошена и померена, ка северу. Изгледа да је трпезарија имала само приземље и једноставне издужене прозоре. Њено северно крило било је заломљено и на њему су такође били велики полукружни прозори (сл. 54).

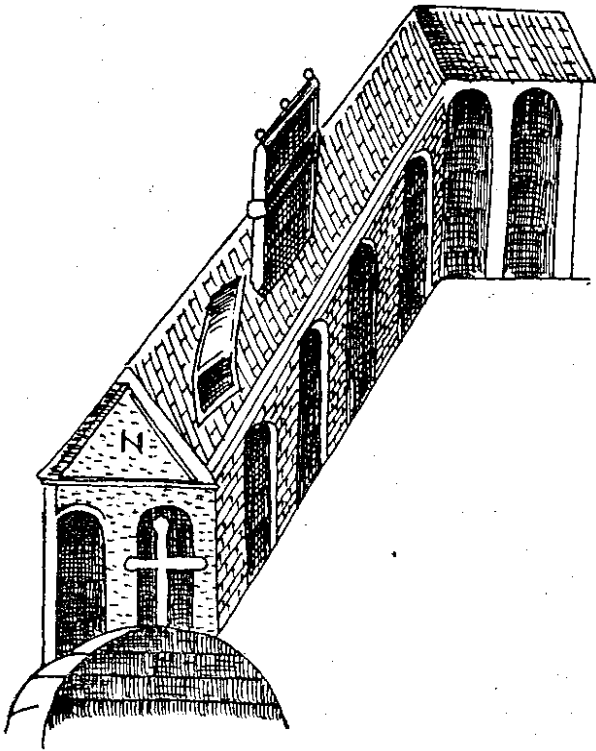
Потпуно слична овој згради, и на одговарајућем месту, постојала је зграда, доста преправљана и рунирана, коју је народ звао Савина трпезарија и за коју се претпостављало да је стара зграда још из времена Средњег века (сл. 55). Њу је требало обезбедити од даљег пропадања.

Да је Немања морао да подигне трпезарију и ћелије, чим је Студеницу населио мноштвом калуђера, изван сваке је сумње. Свакако да је и он сам морао негде да станује за време свога бављења у манастиру после напуштања престола. Где се налазила та трпезарија и да ли је ова данашња заиста остатак те првобитне, односно, у коме се обиму стара трпезарија сачувала, није нам било познато. Да ли је монументална зграда, претстављена на бакрорезу северно од Богородичине цркве, заиста постојала и да ли су Немањине ћелије могле тако да изгледају или је то била само машта бакроресца?

Пред конзерватором је стајао много тежи проблем но што је био случај и са Богородичином црквом, јер је објекат био потпуно неиспитан. Зато су најпре предузети испитивачки радови.²⁷

Сл. 53. — Деталј Великих ћелија са студеничког бакрореза из 1733 године

Сл. 54. — Детаљ трпезарије са студеничког бакореза из 1733 године

ИСКОПАВАЊЕ ПОРУШЕНИХ ДЕЛОВА ТРПЕЗАРИЈЕ

Терен између Радослављеве припрате и Краљеве цркве с једне стране и конака који је обновљен 1912 године, куле и трпезарије с друге стране, био је засут наносом или шупом од порушених зграда (сл. 4). Зид трпезарије из дворишта био је очигледно засут за око 0,60 м., јер се у њу за толико силазило, а спољни обимни био је засут и за читавих 2,5—3,0 м. Улаз кроз некадању кулу био је такође засут за око 2,5—3,0 м., али је 1949 године био делом очишћен. Да би се тај улаз очувао, подигнут је потпорни зид који задржава нанети део земље. При копању темеља за потпорни зид дошло се до једног плочника, који се налазио испред улаза. Патос је био од мермерних плоча величине 0,40 x 0,50 м. и дебљине око 0,10 м. Плочник је био још увек виши од улаза у спољну (Радослављеву) припрату. Требало је наћи висину првобитног нивоа терена. То је било лако утврдити, јер, се већ при првим сондама наишло на једну камену стазу, која иде од западне стране спољне припрате право ка улазу испод куле (бр. 7

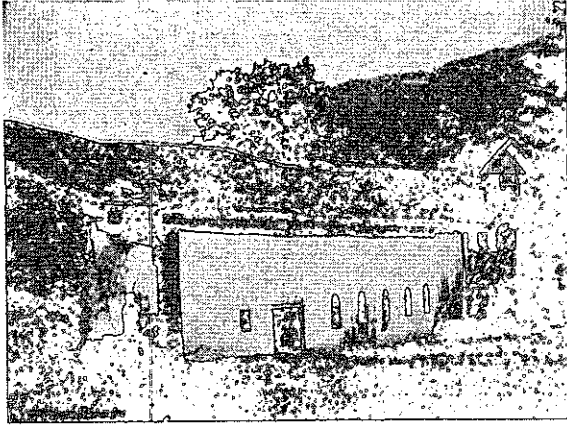
на сл. 4). Стаза је широка 1,60 м. и поплочана је исто толико дугим плочама, а широким 0,35—0,50 м. Негде су оне и закошене по ивицама. Стаза не иде до врата спољне припрате, већ престаје на 4,0 м. испред ње, а исто тако се губи и према трпезарији, односно кули.

Ова стаза је показала да терен треба скинути свакако до њеног нивоа, без обзира да ли она потиче из првих или каснијих градњи у Студеници. Зато је откопан цео терен између спољне припрате, Краљеве цркве, конака, куле и трпезарије. Испред трпезарије, читавом дужином, откопани су остаци зидова.²⁸ Један иде паралелно трпезарији, а удаљен је од ње 3,80 м.; обе стране затварају бочни зидови наслонени на њу. Према томе, испред трпезарије се налазило још једно одељење које је било порушено (сл. 56—60). Улаз у ово одељење водио је преко једног трема који је био асиметрично постављен према њему и према целој трпезарији. Један зид био му је удаљен од једног краја 3,45 м., а други од другог 14,40 м. Ширина овог улаза је 2,63 м. И испред заломљеног крила трпезарије откопани су остаци зида, који је био скоро сасвим раздробљен. То су управо само трагови са нешто мало камена у кречном малтеру.

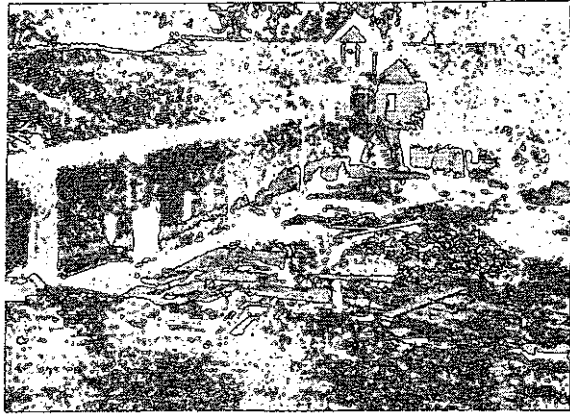
Цело ово одељење испред трпезарије било је прислоњено уз њу и грађено врло лако, као што ће се видети из описа темеља и зидова. Од откопаних зидова сачувало се врло мало и то од зидова улаза и подужног зида лево од улаза (сл. 59). Подужни зид десно од улаза уништен је скоро до темеља и од њега се сачувало само пет мермерних квадера (сл. 60).

Откопано одељење испред трпезарије и његов улаз били су поплочани мермерним плочама, од којих су остале само плоче у улазу и до половине трема. Једна стаза широка колико и улаз ишла је од њега до врата Радослављеве припрате.

При откопавању одељења испред трпезарије пронађено је и мноштво фрагмената. Многи од њих припадају овом одељењу, које је уствари било само један трем, што ће се видети касније, али неки можда и Богородичиној цркви. Одмах лево и десно са унутрашње стране улаза откопана су два фрагмента капитета и два дела осмостраних стубова. Комади су били дуги 84 и 40 см. Могућно је да су они пали ту крај улаза где су и стајали. Фрагменти база стубова су двојаки; једни припадају стопама које су имале кружну основу

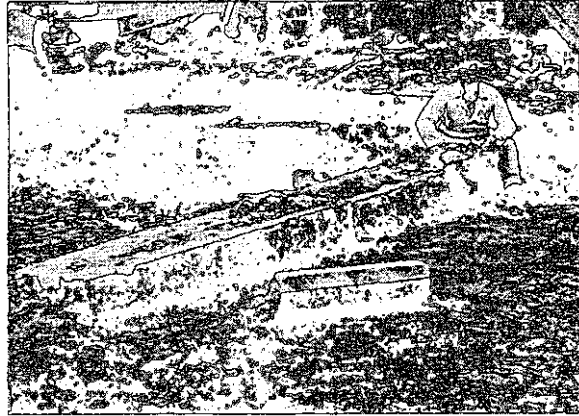
Сл. 55. — Трпезарија у Студеници пре изведених радова

Сл. 56. — Откопавање остатака трема испред трпезарије

Сл. 57. — Остаци улаза у трем трпезарије

Сл. 58. — Остаци сокла и стуба трема трпезарије

Сл. 59. — Јужни део трема после откопавања

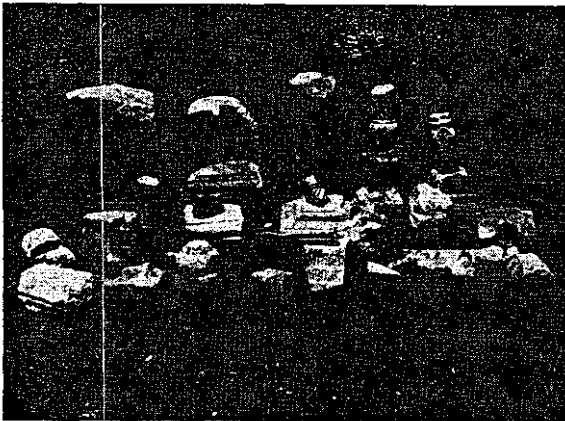
Сл. 60. — Остатак сокла трема трпезарије

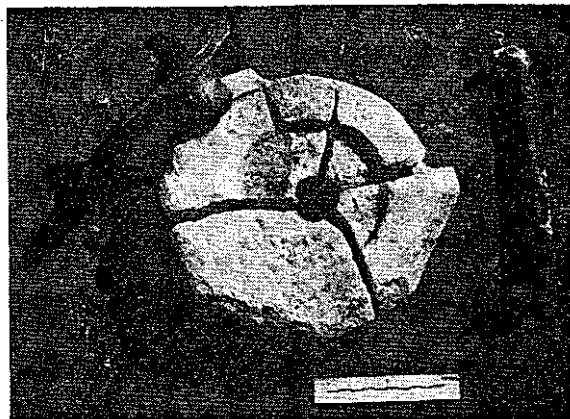
Сл. 61. — Фрагмента стопа, стубова и капитела трема трпезарије

Сл. 62. — Луци са трема трпезарије

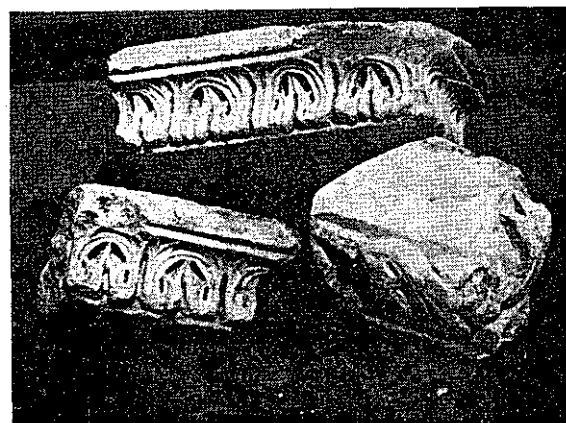
Сл. 63. — Фрагменти из зидова порушене пушнице до трпезарије

Сл. 64. — Део капитела трема трпезарије са оловном плочом изливеном при спајању са стубом

Сл. 65. — Парапетне плоче из Богородичине цркве у Студеници ; фрагмент лево пронађен при откопавању цркве св. Јована Претече; фрагмент десно био је искоришћен за под трпезарије

Сл. 66. — Венци са стубаца трема трпезарије

Сл. 67. — Фрагмент четвртасте стопе трема трпезарије

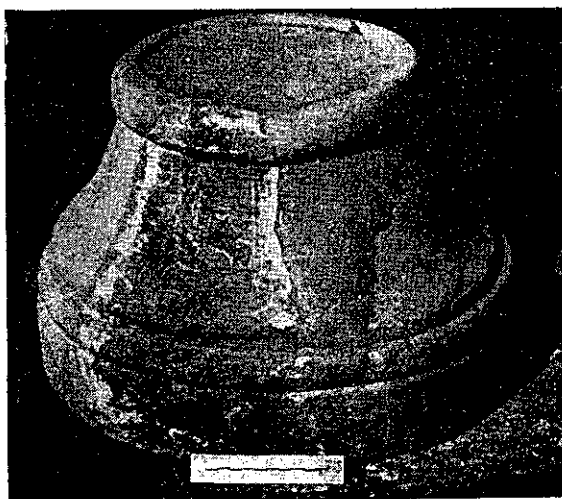
пречника 40 см., а друге стопама које су имале доњи високи постамент паралелопипедан и на њему је била мала кружна база за стуб. Више фрагмената осмостраних и округлих стубића показују да су то делови бифора и трифора. Детаљан опис ових фрагмената даћу касније, јер их је нађен већи број и при откопавању дворишта северно од Богородичине цркве, који припадају делом и трпезарији, те је било потребно посебно испитивати њихово порекло. Код самог подужног зида при северном крају откопан је један сребрни дубровачки динар, кован између 1700 и 1709 године.²⁹

ШТА ЈЕ ЈОШ ОСТАЛО ОД ПРВОБИТНЕ ТРПЕЗАРИЈЕ ?

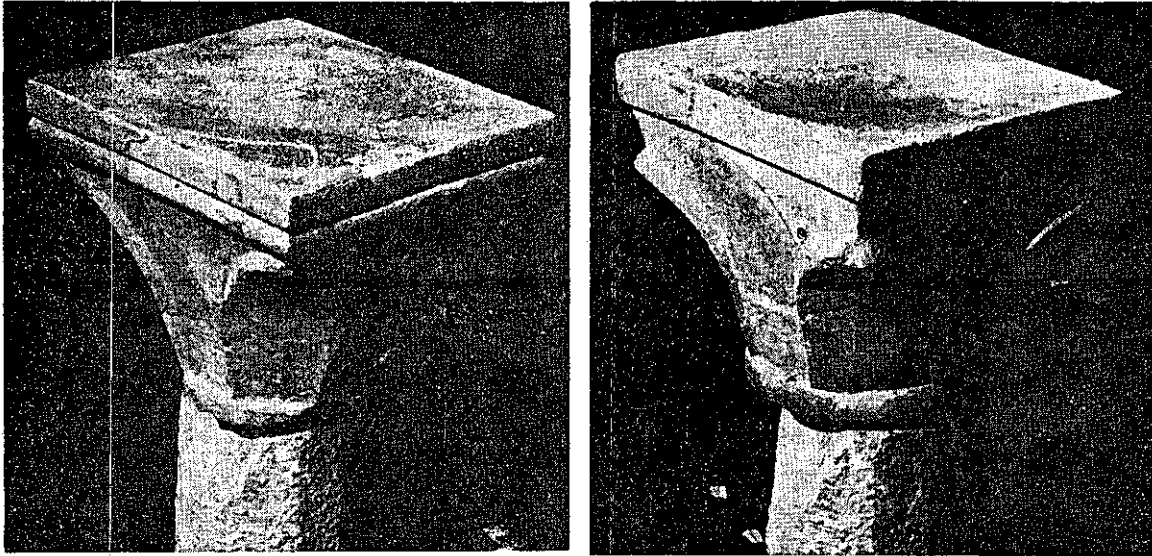
Данашња трпезарија имала је један велики средњи простор, неправилног облика и са низом прозора у унутрашњем дворишном зиду (сл. 87). У том одељењу, у најновије време, било је преграђено једно мало, лево од улаза. Северно крило трпезарије сачињавао је засведени подрум,

изнад кога се дизао спрат конака са неколико соба. Уз јужно крило трпезарије додата је пушница, такође засведена, али са два настављена свода, по којима се већ могло видети да су овде вршена накнадна зидања. Оба крила трпезарије била су повучена у односу на средњу просторију, само јужно врло мало, а северно скоро до половине дубине средњег простора. По спољном дворишном зиду јужног крила, који је био одвојен од зидова средње просторије спојницом, као и по темељу тога зида, који је био плићи од суседног темеља, утврђено је да је пушница цела нова и да је она призидана уз трпезарију. Та пушница је сада срушена, а у њеним зидовима пронађени су фрагменти и са Богородичине цркве и са порушеног трема трпезарије, па можда и са крстионице (сл. 63). Северно крило трпезарије је такође ново. Она је имала првобитно са те стране полукружну апсиду од које су се сачували темељи и део конхе. И темељи апсиде и део конхе били су скривени каснијим доградњама. Уз трпезарију, до апсиде, била је озидана, много пре данашњег подрума и конака, једна зграда, која је заузимала простор и испред данашњег северног улаза у манастир. Та зграда је, незнано кад, порушена, па су на њеним остацима саграђени данашњи подрум и конак.³⁰

Од првобитне трпезарије остао је делом и унутрашњи дворишни зид у коме су полукружни прозори, док је спољни обимни зид у више махова рушен и обнављан. Јужни зид, који је преграђивао средње оде-

Сл. 68. — Рестаурисана округла стопа трема трпезарије

Сл. 69. — Рестаурисани капители трема трпезарије

љење и пушницу, био је такође нов. Тај зид је порушен у току рестаурације, јер је био ровит и тек под њиме су пронађени првобитни темељи зида који је ту био. Овај порушени зид није чак ни лежао потпуно на тим темељима, већ само једним делом и имао је много мању дебљину.

До 1912 године изнад данашње трпезарије постојао је још један спрат; и он је био нека познија рестаурација. Испред приземља и спрата таквог конака, јер је трпезарија тада стварно служила као конак, постојао је и трем на дрвеним стубовима, који се у ствари дизао на месту некадашњег мермерног трема. Пронађено је мноштво камених база за стубове, које су биле врло грубо и примитивно обрађене на начин како се то радило код конака XVIII и XIX века. Половина спрата тога конака била је порушена 1912 године у намери да се сагради нов спрат. То није, међутим, било урађено. Трпезарија је остала у прилично ровитом стању, нешто зидова било је сасвим порушено, а нешто толико растресено да се једва држало.

ТЕМЕЉИ ОТКОПАНИХ ЗИДОВА ТРЕМА И ПРЕОСТАЛИХ ЗИДОВА ТРПЕЗАРИЈЕ

Темељи откопаног подужног зида, лево и десно од улаза, зидани су од обичног ломљеног камена, тврдог кречњака. Има и мермерних комада, погдекоје парче бигра,

и покоја опека. Има и већих комада мермера величине 30 x 55 см. који имају шлицовано лице. Остали камен је већином плочаст, дужине и до 0,55 м., а дебљине 0,10—0,15 м. Међупростор је попуњаван мањим комадима и заливан кречним малтером. Тај темељ је врло рђаво зидан и сасвим је плитак; у земљу улази највише 0,50 м. Међутим, дебљина му је око 0,80 м. и био је проширен са обе стране зида. Очигледно је да он није носио никакав нарочити терет и зато је био плитак, а доста широк.

Најбоље очуван део темеља испод подужног зида је под делом до јужног зида улаза. Ту је до самог угла споља подбачен један квадер дужине 1,40 м., а висине 0,20 м., под њиме је још само мало комадића ситног камена и малтера за око 5—10 см., што значи да овде дубина темеља није већа од 25—30 см.

Темељ под зидовима улаза откопаног трема је исто тако лош, као и испод подужног зида. Под јужним зидом улаза је нешто боље урађен него под северним. Под њиме има и квадера дужине 0,80 м. и висине 0,25 м. Има и мањег комађа дужине 0,40—0,50 м. Темељ под јужним зидом шири је од дебљине зида који лежи на њему за 0,13—0,14 м. са спољне, а исто тако и са унутрашње стране. Са ширином зида укупна дебљина му је око 0,94 м. Темељ под јужним зидом улаза је и дубљи од северног зида; дубок је 0,65 м. док је под северним само 0,30—0,40.

Темељ зида трпезарије у коме се налазе полукружни прозори озидан је обичним облутком и ломљеним каменом, а заливен је кречним малтером. Израђен је сасвим просто: камен је трпан без неког нарочитог слагања и заливан малтером. Карактеристично је да рупа, која је била ископана за темељ, није имала вертикалне стране, већ косе, те се темељ наниже сужава. Од висине патоса трема он је проширен за око 10 см., али се при дну сужава за око 0,15 м. Укопан је у земљу до дубине од 1,10 м.

ОТКОПАНИ ЗИДОВИ ТРЕМА И ЗИДОВИ ТРПЕЗАРИЈЕ

Откопани зидови трема трпезарије, односно њихови остаци, и остали обимни зидови трпезарије, зидани су сасвим различито.

Преостали откопани зидови трема су уствари остаци једног ниског сокла. И зидови малог улаза у трем и велики подужни зид су дебљине 0,55 м., али нису на исти начни озидани. Зидови улаза били су озидани и са спољне и са унутрашње стране мермерним блоковима, чије су спољне површине правоугаоног облика, глчане, док је унутрашњи део, који улази у зид, необрађен. Величине правоугаоника су по висни 21, 24, 26, 29, 36 см., а дужине су од 0,30 м. па до 1,04 м. Као што се види, висине слојева нису исте. Квадери улазе у дебљину зида 0,20—0,25 м., па је мали међупростор испуњен кречним малтером и ситним комађем камена. Подужни зид сокла био је озидан мермером само споља, док је унутрашња страна озидана ситнијим квадерицама бигра. Висина квадрера бигра је од 12—30 см., а дужина 27—55 см. Опека је употребљена само гдегде за изравнање. Опека је правоугаоног облика величине 22,5 x 25 см., 21x28 см., а дебљина 4—5 см.

Подужни зид сокла као и оба зида улаза у трем били су озго завршени једним венцем израђеним такође од мермерних плоча (сл. 58), који је покривао зидове сокла читавом дебљином. Са тим венцем сокл је био висок свега 0,72 м.

Јужни забатни зид трема дебео је 0,68 м. Он је једновремено зидан са подужним зидом сокла трема, који је споља озидан мермером али није везан са зидом трпезарије и само се прислања уз њега. Он је озидан и споља и изнутра ломљеним притесаним каменом и облутком, а чело, које је било избачено испред мермерног лица сокла као пиластер, озидано је квадерицама бигра.

Сл. 70. — Фрагмент лево је венац са ступца трпезарије; фрагмент десно је део капитета са унутрашњег портала Богородичине цркве у Студеници

Северни забатни зид трема, озидан је исто као и јужни. И он је спојен са подужним зидом трема који је био озидан мермером, али, као и јужни, није везан са зидом трпезарије.

Као што се види, зидови сокла трема трпезарије су сасвим слаби да би могли нешто друго да носе осим једног низа стубова, преко којих је био низ лукова (о чему ће бити још речи).

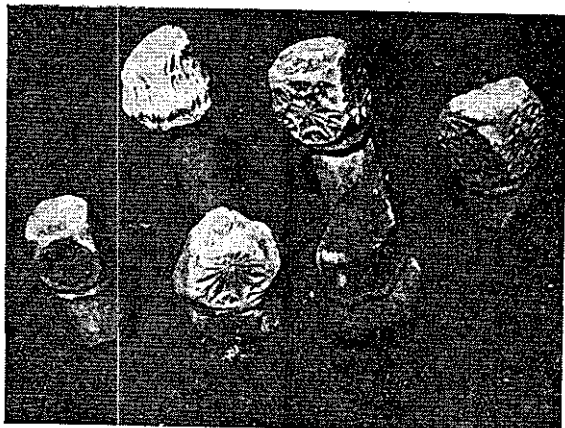
Сасвим је други случај са обимним зидовима трпезарије. Оба подужна зида су врло дебела. Унутрашњи подужни зид из дворишта (зид са полукружним прозорима) дебео је читавих 1,40 м., а спољни и више — 2,00 м. Оба зида су озидана обичним ломљеним каменом са донекле израђеним лицем обеју страна. Оваква дебљина зида могла је да носи још један спрат изнад себе и читаву кровну конструкцију која је покривала простор широк преко 9,0 м.

И јужни забатни зид трпезарије имао је некада дебљину од 1,40 м., али је касније много пута презиђиван, те је зид, који је срушен приликом рестаурације, био много тањи.

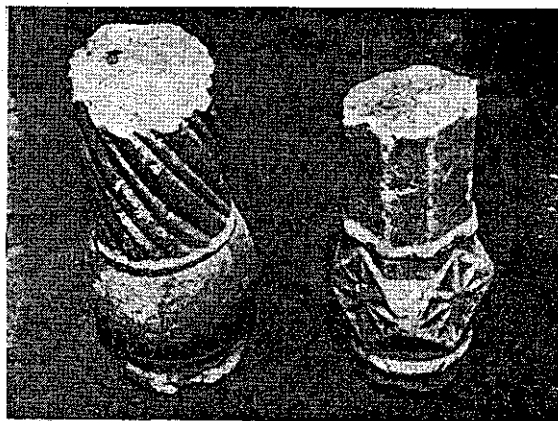
ТАВАН И КРОВ ИЗНАД ТРЕМА ТРПЕЗАРИЈЕ

Таванска конструкција изнад трема вероватно је била дрвена осим изнад улаза у трем, где се може претпоставити да је био свод. Таванска конструкција изнад трпезарије била је свакако дрвена, јер трагова од сводова нигде нема, нити су они могли да постоје на широком распону од 9,0 м. без стубаца који би скратили тај распон. Трагова од таванских греда има свуда, али они потичу из каснијег времена. Дрвена

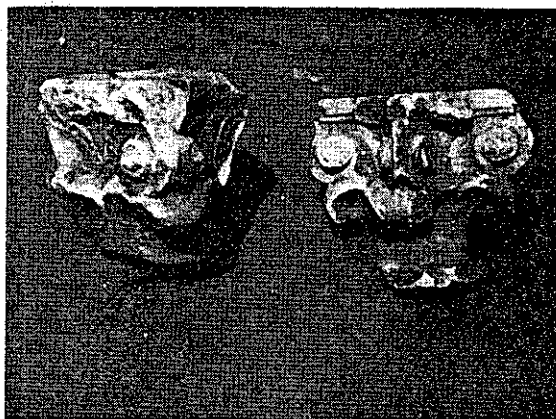
Сл. 71. — Остаци поломљених чирака, пронађени приликом откопавања дворишта манастира Студенице .

Сл. 72. — Два дела стубова чирака

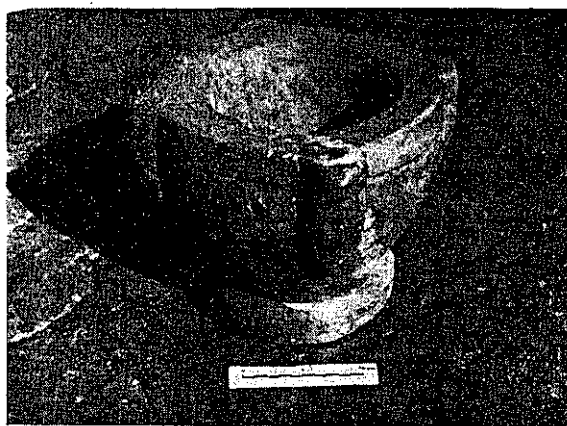
Сл. 73. — Фрагмента поломљене студеничке пластике, пронађени при откопавању манастирског дворишта

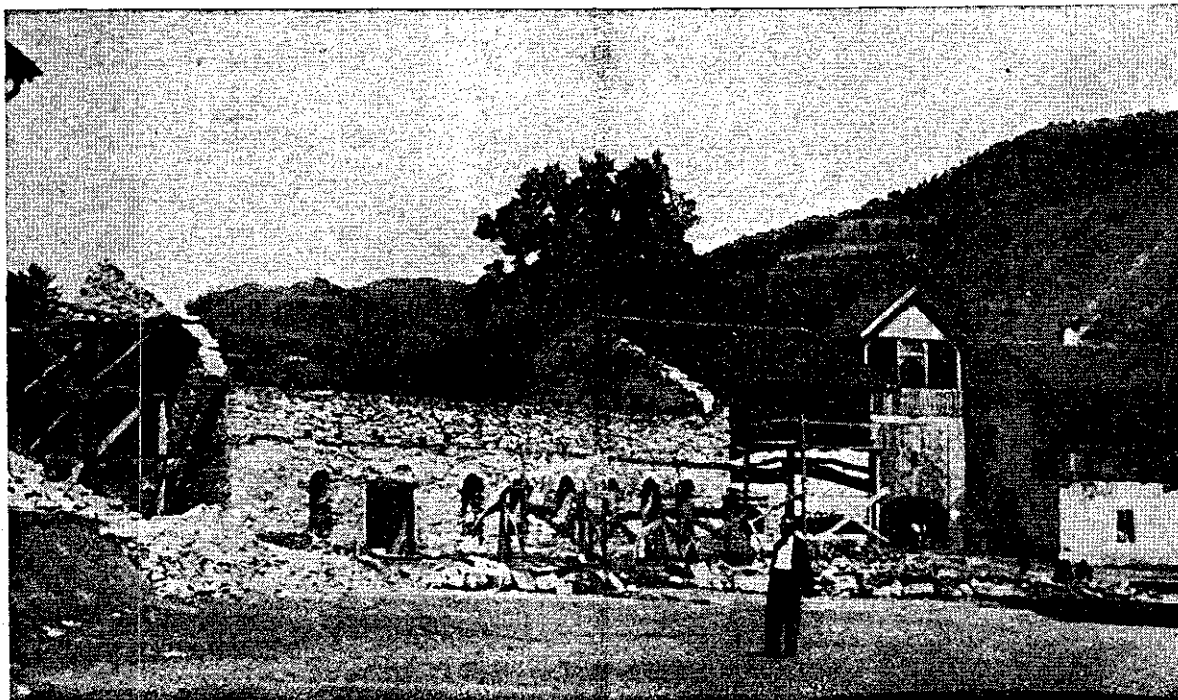
Сл. 74. — Два капитела са бифора Богородичине цркве у Студеници. Капител лево пронађен при поправљању пута испод манастира; капител десно откопан у цркви св. Јована Претече

Сл. 75. — Капител из Студенице

Сл. 76. — Реставрисани камени суд из Студенице

Ол. 77. — Трпезарија у Студеници у току рестаураторско-конзерваторских радова

таванска конструкција изнад трема трпезарије је вероватнија, јер је распон за свод од 3,83 м., колико је широк трем, доста велики, а нарочито с обзиром на слаби спољни зид на коме нема нигде никаквих појачања (пиластера).

Велики распон трпезарије, који има на средини 9,20 м. а на крајевима 8,40 м. можда је био премошћен само једном гредом без потпорних стубова.

Од кровне конструкције првобитне трпезарије није се сачувало ништа.

ПОД У ТРЕМУ И УНУТРАШЊИМ ПРОСТОРИЈАМА ТРПЕЗАРИЈЕ

Патос трема био је израђен од мермерних плоча разних величина: 42 x 50 см., 32 x 50 см., 25 x 43 см., 57 x 104 см., а има их и врло великих као 110 x 112 см., 90 x 134 см. Плоче су биле озго углачане, а са стране само грубо обрађене и ивице закошене ка унутрашњој страни. Дебљина плоча је око 8,0 см.

Испод плоча био је прво насут слој крупнијег туцаника 3—5 см. величине. То су били остаци од мермера, који су отпали приликом обраде квадера. Затим је тај слој обилно заливен кречним малтером и сит-

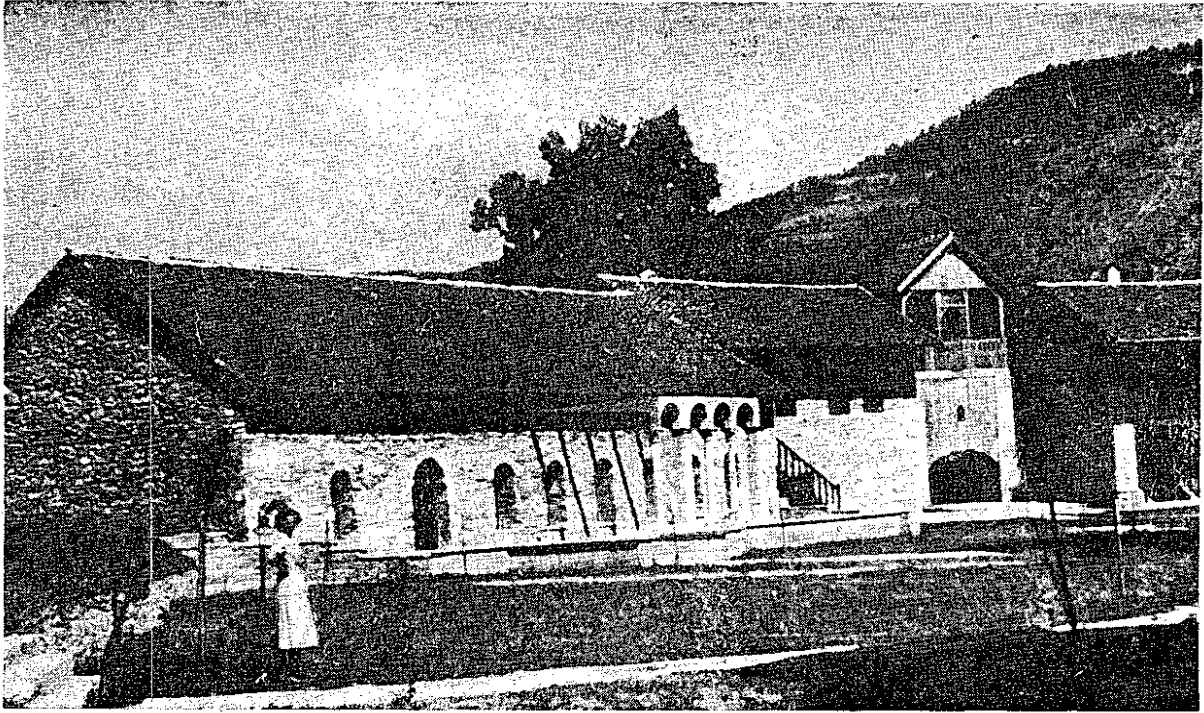
нијим туцаником. Дебљина целог слоја је 10 см.

У трему се није сачувао цео под, већ само у улазу и лево и десно од њега, односно до половине трема. Од средине па до северног зида трема патос је упропашћен, односно однет.

У великој просторији трпезарије налазиле су се неке камене плоче, којима је она била поплочана, али те плоче нису оригиналне. Сачувало се свега неколико ко је би могле бити првобитне, јер су правилно обрађене. Више комада потичу од старих надгробних плоча, а један је вероватно остатак парапетне плоче са иконостаса Богородичине цркве (сл. 114). Први патос ове просторије вероватно да је био од мермерних плоча.

МЕРМЕРНИ ФРАГМЕНТИ ПЛАСТИКЕ И АРХИТЕКТУРЕ ПРОНАЂЕНИ У СТУДЕНИЦИ

Осим откопавања испред трпезарије, извршено је нивелисање целог дворишта манастира, те је откопавање изведено и на северној и на јужној страни од Богородичине цркве, а на источној страни је извршено испитивање само сондама. И при тим

Сл. 78. — Трпезарија у Студеници после извршених рестаураторско-конзерваторских радова

радовима пронађено је мноштво мермерних фрагмената који припадају или Богородичиној цркви, или трпезарији, или крстионици. У разним приликама налажени су помешани фрагменти са сва три објекта, те је потребно испитати детаљније њихово порекло.

Још пре ових испитивања у Студеници се налазила једна група фрагмената у њеној спољној (Радослављевој) припрати. Они су били прикупљени при разним ранијим радовима или од самих мештана и калуђера. Друга група фрагмената пронађена је при откопавању трема трпезарије. Трећа група прикупљена је из порушених зидова путнице, дозидане уз трпезарију. Четврта група откопана је приликом нивелисања дворишта. Фрагмената из ове последње трупе било је нарочито много на два места на северној страни, где су очигледно покопани. Пету групу фрагмената сачињавају они који су извађени из зида, којим је био обзидан сокл Богородичине цркве на источној страни. Шесту групу сачињавају фрагменти пронађени при откопавању цркве св. Јована Претече, затим у откопаном средњовековном бунару у дворишту манастира и најзад при поправљању пута који пролази испод зидова манастира са источне стране.

Иако је број прикупљених фрагмената велики — има их око 230 не рачунајући ту

обичне тесанике — ипак је то мала количина материјала према ономе шта је све у Студеници било порушено. Највећи број фрагмената нађених при откопавању трема испред трпезарије и припада томе трему, као што су разне стопе и стубови. Фрагменти из дворишта и са пута изван њега, припадају већином Богородичиној цркви, а они који су откопани при откривању цркве св. Јована Претече не припадају њој, већ опет Богородичиној цркви.

Делови многих фрагмената су нађени у разна времена и на разним местима, али потичу од једног комада, јер је било могућно да се споје, као например део главе и њушка фантастичне животиње (сл. 47), базе стубова трема, делови крстионице итд.

Дајемо детаљнији опис важнијих фрагмената из појединих група:

Прва група: Фрагмента раније прикупљени и чувани у Радослављевој припрати:

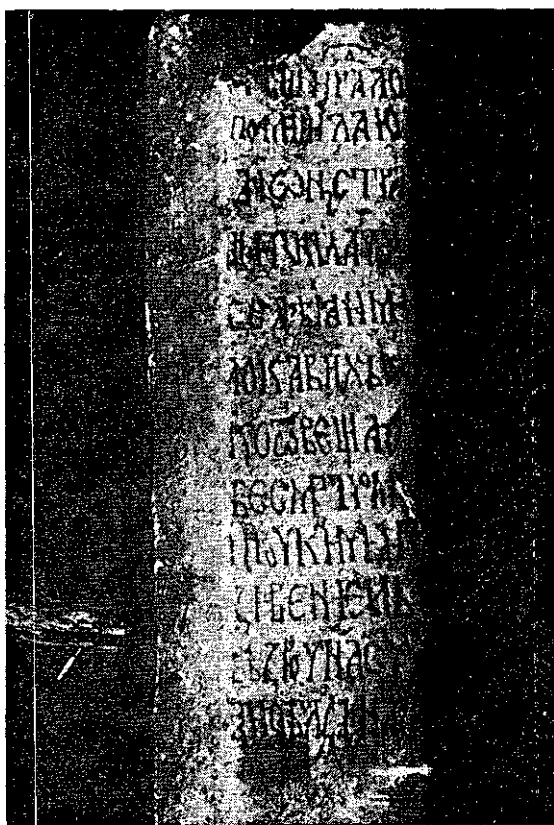
1. — Скулптован венац са ступца (сл. 66 леви и горњи комад). Фрагмент је преломљен и састављен из два дела, но сачуван је тако срећно, да су му две стране потпуно целе, а од других двеју сачувани су само почетци, те се може да рестаурише, односно реконструише. Орнамент венца је потпуно исти са орнаментом на западном порталу и на јужној бифори изнад њега. Овај фраг-

Сл. 79. — Фрагменти скулпторалне пластике откопани у дворишту манастира Студенице.
Већина потиче са Богородичине цркве

мент је стајао на неком слободном ступцу димензија 36 x 36 см., јер су толике ивице лежишта венца. На Богородичиној цркви има

свега два слободна ступца и то су олтарски. Њихове димензије су међутим много веће и облик им је другојачији. Према томе

Сл. 80. — Надгробна плоча са натписом откопана испред припрате краља Радослава у Студеници

ѿ ѿШНРАЛО
 ПОМНШЛАЮ
 ДѢСНСТРА
 ШННТЛАЮ
 СЕДЪАНМ
 ЛОИС АЕНХЫК
 КОЗВЕЩАО
 БЕСМЪ Т°МУ
 ЦР.УКМЪДЪ
 ЗЪВЕНЕМЪ
 ВЪЗЪУНАСУ
 ДНОВЪДНАЗЪ

овај венац не припада њој, већ врло вероватно једном од стубаца улазног трема трпезарије, која их је морала имати четири, а можда и више. Висина овога венца је 12 см. Са горње стране фрагмент има рупу за клин којим су спајани луци са њиме.

2. — Фрагмент на сл. 66 десни комад. Потиче са неког венца који је почивао на ступцу као и фрагмент под 1). Од њега је остао само угао који показује пластику двеју страна. Висина му је 12 см. као и претходног, те је сасвим могућно да су имали одговарајућа места на ступцима трема трпезарије.

3. — Фрагмент капитела (сл. 70 десни комад). Није цео сачуван, али оно што је сачувано показује да је на њему скулптовани акантус био изванредан. Он је припадао групи већих капитела које је Студеница имала, али недовољно велики да би могао бити са стубова трпезарије, а превелики за бифоре Богородичине цркве, чији стубићи имају пречник 10—12 см. Највероватније је да се налазио изнад стубова унутрашњег портала. Горња површина капитела и њен облик поклапају се са отиском

од капитела који је остао на импосту портала.

4. — Глава фантастичне животиње (сл. 47). Један њен део био је раније у цркви (део са очима), а други — њушка — пронађен је у дворишту на северној страни. Ова глава је са конзоле на западној фасади Богородичине цркве.

5. — Капител (сл. 75). Прилично је оштећен, али су нађени фрагменти који му припадају. Он спада у групу већих капитела, те је или са трифоре или са крстионице, а можда и са иконостаса Богородичине цркве.

6. — Остали фрагменти. Има их разних, а највише од камених чирака, украшених геометриским орнаментима. Али има и један фрагмент (вероватно такође са чирака) на коме је акантусов лист скулптован на иста начин као и венац са ступца под 1) (сл. 71 леви горњи комад). Стубови су осмоугаони и округли. Једни су пречника 9—12 см. и потичу од бифора; други су од 17—19 см. пречника и припадају крстионици или трему трпезарије. Од поклопца суда крстионице потиче и један фрагмент са

Сл. 81. — Надгробне плоче пронађене у трпезарији, испред ње и у дворишту манастира Студенице. Од оваквих плоча су извођене раније поправке венаца Богородичине цркве

делом крста на њему. Има још неколико фрагмената стопа и један део венца.

Друга група: Фрагменти пронађени при откопавању трема испред трпезарије. Међу њима су најзначајнији:

1. — Стопе стубова трема трпезарије. Било их је две врсте. Од обеју нађено је таман толико делова да су се могле реконструисати. Једна врста имала је четвртасто постоље са округлим горњим ниским поста-

Сл. 82. — Фрагмент са натписом, пронађен у порушеним зидовима пушнице до трпезарије

ментом на који је налегао осмострани стуб (сл. 67), друга је за основу имала круг (сл. 68), али је и на њој био осмострани стуб. Но, било је стопа и са округлим стубовима, јер је на једном капителу лежиште за стуб кружно. Висина свих стопа је 29 см., а пречник, односно страна око 40,0 см.

2. — Капители трема трпезарије. Од њих је пронађено више фрагмената, те је било могућно, мада са прилично тешкоће, да се реконструишу (сл. 69, 96). Капители имају четвртаст абакус, а на угловима се повија по један једноставан широк лист. Постојале су мале варијације у профилу. Висина капитела је око 33—35 см., а страна абакуса 40,0 см. Према облику лежишта, које су имале доње површине за налагање стубова, види се да је у колоници било осмостраних и округлих стубова.

3. — Стубови трпезарије. Од њих је нађено такође више фрагмената, како при откопавању трема тако и при рушењу пушнице трпезарије, једног старог конака, при откопавању дворишта, а и изван њега. Као што је речено, било их је осмостраног и округлог пресека. Страна осмостраних стубова је велика 8—9 см., а пречник од 18—22 см. С обзиром да лежишта за стубове на доњим површинама капитела имају пречник 18 см., то су се стубови сужавали навише и свакако да им је то био горњи пречник, а доњи 21—22 см. Из тог сужавања

покушано је да се добије висина стубова, јер се ниједан није сачувао цео; она се морала кретати од 1,90—2,00 м. Тачна висина није могла да се добије, јер су стубови неправилно рађени и сужавање није свуда исто.

4. — Остали фрагменти. Има их још неколико разних врста. Једни припадају венцу сокла, а други су служили као база стубаца. Међу овим фрагментима је значајан и део каменог суда (сл. 76 приказује реконструисан суд). Постојао је још један такав суд који је имао скулптовану ушницу (сл. 79). Део тога суда, односно само ушница, пронађен је у дворишту.³¹ Пронађени су и делови горњих плоча камених чирака (сл. 83). Оне су биле осмостраног облика са равним или таласастим странама. На плочама су се сачували још гвоздени клинови за свеће.

Трећа група : Фрагменти из зидова пушнице. Њих има доста (сл. 63), а припадају разним објектима. Када је та пушница била приздана уз трпезарију многи објекти у Студеници били су порушени или оштећени Међу овим фрагментима има и врло важних.

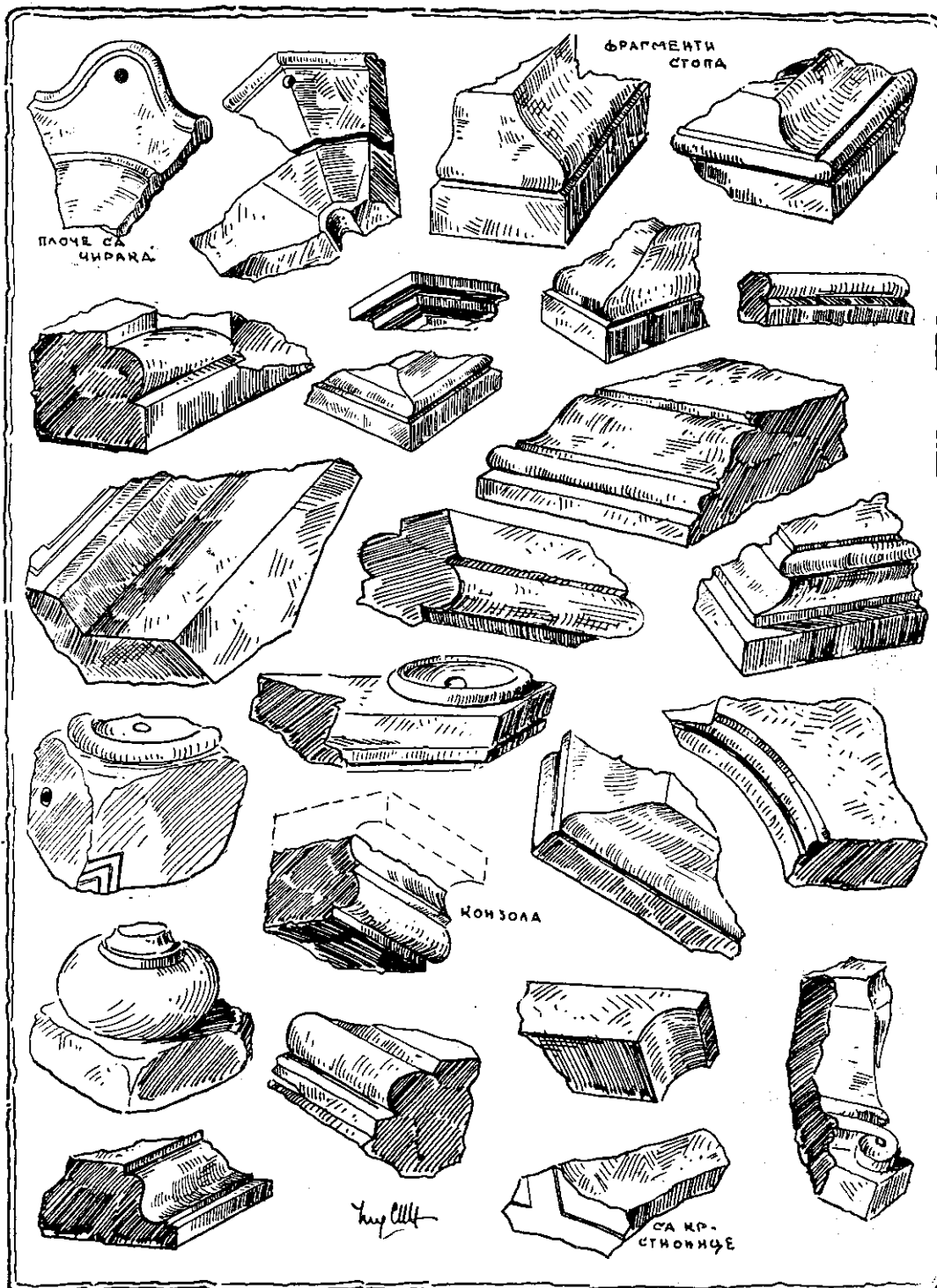
1. — Капители: Два комада једног капитела нађена су на разним местима (сл. 42). Тај капител припада сигурно Богородичиној цркви и можда се налазио на средњој бифори кубичног постоља на јужној страни. Сасвим је сличан капителу са средње бифоре кубичног постоља на северној страни (сл. 43).

Други капител је друкчије стилизован (сл. 75). Он је једноставан, са повијеним лишћем на угловима. По величини могао је да припада некој од бифора са Богородичине цркве, али по пластици не. Један део овог капитела пронађен је у дворишту (сл. 73 леви део). Можда су и они припадали иконостасу Богородичине цркве.

2. — Фрагмент руке (сл. 49). Овај фрагмент припада Богородици из тимпана западног портала Богородичине цркве. Од руке је остао само део хаљине са порубом, који је украшен квадратима и део руке до шаке.

3. — Делови камених чирака. Међу њима је нарочито леп комад тордираног стубића. Осим њега, у зиду су нађена и два дела осмоугаоног каменог постоља на којима су били клинови за свеће, као и две стопе за чираке. У зидовима пушнице било је и више делова мермерних стубова трема трпезарије, део једне стопе од трпезарије и више фрагмената стубића бифора.

Врло је значајан један комад лука, који је припадао трему трпезарије. Он је био део

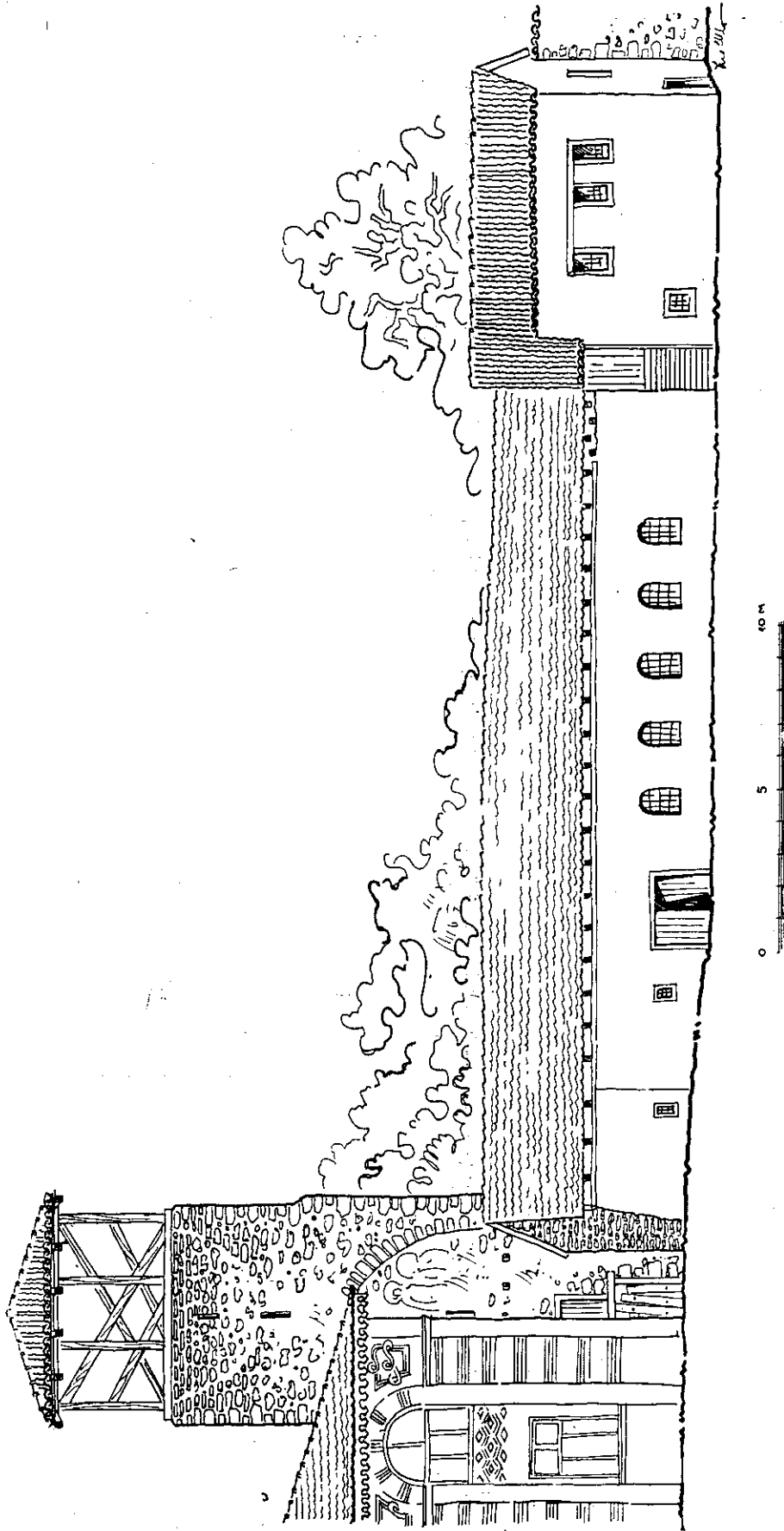
Сл. 83. — Фрагменти откопани у Студеници; потичу са Богородичине цркве и трпезарије

једнога мермерног лука, који је пронађен поред оградног зида са северне стране, испод једног коша који је срушен. Са њиме је тај лук комплетиран, тако да се могао да утврди размак између стубова трема трпезарије и начин засвођења трема.

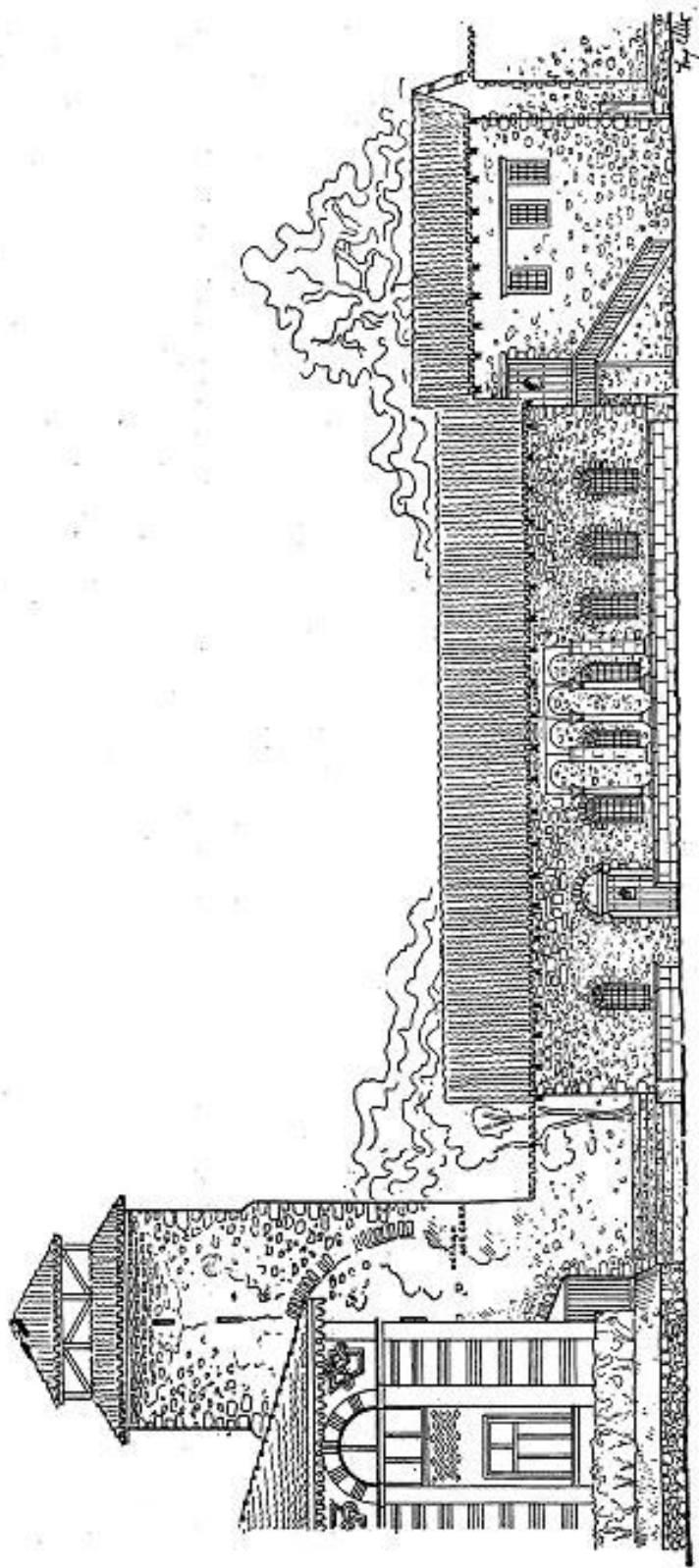
Интересантан је и један комад капитела, коме су дати тек први облици, па је остављен незавршен.

У овим зидовима нађен је и комад са делом једнога натписа (сл. 82).

Сл. 84. — Трпезарија у Студеници пре реставрације; технички снимак предњег изгледа

Сл. 85. — Трипезарија у Студеници после реставрације, технички снимак предњег изгледа

Сл. 86. — Фрагмент каменог суда из Студенице, пронађен у зидовима манастирског обора

Четврта група: Фрагменти откопани у дворишту. Њих има врло много и то су најчешће делови са оштећене пластике Богородичине цркве или трпезарије (сл. 73). Међу њима је карактеристичан канеловани комад колонете, вероватно са бифоре. Један други комад стубића је тордиран (био је негде прислоњен, можда на јужном порталу), а на једноме комаду је бордура у виду плетенице. У дворишту је пронађена и врло лепо скулптована глава лава (сл. 52), која је можда пала са перваза неке бифоре.

Међу фрагментима ове групе су најважнија два велика мермерна лука (сл. 62). Један је био врло мало оштећен, а другоме је одбијен већи комад, али тај комад је накнадно пронађен у зидовима пушнице, како је напред речено. Оба ова лука била су састављена гвозденим пијавицом по средини, а лево и десно од њих није се продужавао никакав лук, јер нису бушени озго нити има трагова од пијавица. Поред тога, луци нису били израђени центрично у мермерним плочама, већ је на слободним крајевима остављено по 17 см., а на крајевима где се састају по 7 см. Очигледно да су оба лука претстављала једну целину. Њихова величина од 1,15 м., односно дужина свакога комада, као и подаци да су били састављени, не говоре никако да су припа-

дали прозорима. То су луци који би могли бити или са крстионице или са трема трпезарије. Осовински размак стубова код крстионице креће се између 1,20 и 1,35 м. Поред тога, састави би морали да буду закошени јер је крстионица осмоугаона. Како су ови луци стајали састављени у једној равни, то су могли да буду само са трема трпезарије. Као што се види, они су били и завршени; лево и десно није било наставака. Једино њихово место могло је бити лево од улаза у трем, где би и својом дужином могли да се сместе, па било да су почивали на три стуба или на једном (средњем) и два пила-ластра.

Висина ових комада била је 77 см., а пречник лукова 84 см. Центар из кога су описани луци, надвишавао је хоризонталну спојницу за 17 см.

Пета група : Фрагменти из каменог зида којим је био обложен сокл око апсиде Богородичине цркве. Међу њима су:

1. — Фрагменти са крстионице. Пронађено је шест комада и сви припадају поклопцу крстионице, који је могао имати унутрашњи пречник око 54 см. Одозго је био рељефни крст са више попречних кракова.

2. — Конзола која је пала са источног калкана Богородичине цркве и то испод највишег лука.

3. — Скулптован фриз (сл. 66, доњи комад десно) од кога је остао само угао, који показује како су биле обрађене две стране. Вероватно да је и он припадао неком слободном ступцу, јер му је висина 12 см. као и фриза из прве групе под 1). Овај комад је нарочито леп; има тешко лишће које се обавија око четвртастог постоља и које је сасвим слободно стилизовано.

4. — Међу осталим фрагментима налази се остатак једне мермерне осмоугаоне колонете украшене орнаментима. То је део са неког каменог чирака. Нађено је и неколико комада профилисаних стопа.

Шеста група : Разноврсни фрагменти. Међу њима је сасвим добро очуван мали мермерни капител висок 16,5 см. (сл. 74 десно). Он није припадао цркви св. Јована Претече где је пронађен, већ је са неке од бифора Богородичине цркве, јер је по пластици сличан капителима који се на њој налазе. Један фрагмент припадао је венцу сокла трема трпезарије, а други, који је део тордираног стуба, вероватно неком каменом чираку. Постоје још два комада: они су де-

лови округлог и осмостраног стуба неке бифоре.

Међу овим фрагментима нарочито је карактеристичан један мали комад са орнаментом у плитком рељефу (сл. 65 лево). Орнамент је врло сличан, а рад потпуно исти, орнаменту са једне камене плоче која је лежала као патосница у трпезарији. Оба комада потичу са иконостаса Богородичине цркве, где су служили као парапетне плоче.

У средњовековном бунару, који је откопан у близини трема трпезарије (бр. 8, сл. 4), пронађена су три комада — делови округлих стубова. Један је пречника 9 см., други 18 см., а трећи око 20 см. Први је са неке бифоре, други можда са крстионице, а трећи са трпезарије.

Фрагменти пронађени при откопавању, односно проширивању пута са источне стране манастирског зида, показују да је камен са Богородичине цркве изношен и да га има и изван данашњег манастирског круга. Ту је откопан један део са лава испред западног портала Богородичине цркве (сл. 48), затим један капител који је врло сличан капителу откопаном у цркви св. Јована Претече (сл. 74 леви комад). Овај капител је свакако са бифора Богородичине цркве. Ту је нађен и један део округлог мермерног стуба, као и две стопе за које није утврђено одакле потичу. Пронађен је, најзад, и један део осмостраног стуба са трема трпезарије.

ЖИВОПИС ТРПЕЗАРИЈЕ

Унутрашње површине трема, односно спољна површина зида трпезарије (у коме су полукружни прозори), биле су вероватно исликане фреско-живописом. Приликом откопавања трема наишло се на једну гомилицу шута од фресака. Бојени остаци показују да је била употребљена светла и тамна плава боја, тамнији и блеђи окер, црвена, наранџаста, отворено зелена и бела боја. Боје су набациване лазурно; стављане су једна преко друге и међусобно мешане. На једном фрагменту били су и трагови иозлате. На неким парчадима видело се да су отпала са сокла, јер је имитиран камен.

Дебљина фреско-малтера није била велика; креће се од 0,5—1,0 см. Малтер је мешан са плевом.

Средњи зид трпезарије, у коме се налазио низ прозора, био је по својој спољној површини, дакле у трему, сигурно фреско-живописан, јер су пронађени остаци фресака у прозорима. Они су незнатни; укупно нема

ни пола квадратног метра (сл. 95). Унутрашње површине прозора биле су украшене фреско-орнаментима, као и обично код наших средњовековних цркава. Употребљене боје су: жута, наранџаста, црвена, бордо, плава и зелена. Не зна се да ли су биле и унутрашње просторије трпезарије фреско-живописане, јер нису нађени остаци, али се, по сличним случајевима, то може претпоставити.

АРХИТЕКТУРА НЕКАДАЊЕ ТРПЕЗАРИЈЕ

После овако прикупљених остатака некадање трпезарије можемо нешто више рећи о њеном првобитном изгледу. Данашњи остаци трпезарије пружају бедну слику некада монументалне грађевине. Највећи део, као што је у одељку о зидовима изнето, порушен је, а нешто је и ново додато или назидано. Узимајући у обзир и податке које нам даје студенички бакорез из 1733 године (сл. 53, 54) о трпезарији и Великим ћелијама и ове утврђене на споменику, може се сасвим сигурно тврдити да је првобитна трпезарија имала два потпуно различито зидана и конструктивно одвојена дела: један је био лак мермерни трем, а други велика спратна зграда озидана ломљеним каменом са дебелим зидовима. Оба дела била су спојена у целину, у којој је трем био, уствари, главна фасада трпезарије окренута према главној фасади Богородичине цркве, испред које се налази и крстионица. Трем је имао низак мермерни сокл, на коме се налазила колонада мермерних стубова осмостраног и округлог пресека, који су почивали на четвртастим или округлим, такође мермерним базама, и носили изнад себе капителе. Преко капитела су били луци архитравно решени. Испред трема налазио се мали улаз, вестибил, који је морао бити врло сличан бочним вестибилина Богородичине цркве. Изнад лукова трема постојао је вероватно мали назидак са завршним венцем или неком оградом, каква се види на Великим ћелијама са бакореза (сл. 53, 89, 90). Трем је био тако лако грађен, да је сасвим вероватно да колонада изнад стубова није носила ништа веће изнад себе.

Дебели зидови од 1,40 м. зграде позади трема сигурно су носили спрат. О распореду просторија и спољном изгледу спрата можемо да судимо само по подацима које нам даје бакорез и с обзиром на његову велику тачност, о чему ће касније бити више говора, може се заиста доћи до прилично тачне слике првобитне трпезарије.

Међутим, резултати до којих се дошло испитивањем самог споменика и стање које нам показује бакорез, подударају се врло много у детаљима, али једна битна ствар се не слаже: на бакорезу су показане две различите зграде за трпезарију и Велике ћелије, док је уствари постојала само једна која је имала напред трем сличан приказаном код Великих ћелија и зграду позади трема, која је слична трпезарији са бакореза. Чак и у тексту бакореза (но који је познији) оне су нарочито раздвојене, те нема сумње да је онај, што је правио бакорез, сматрао да су то две одвојене зграде. Упоредимо нађено стање са приказаним на бакорезу.

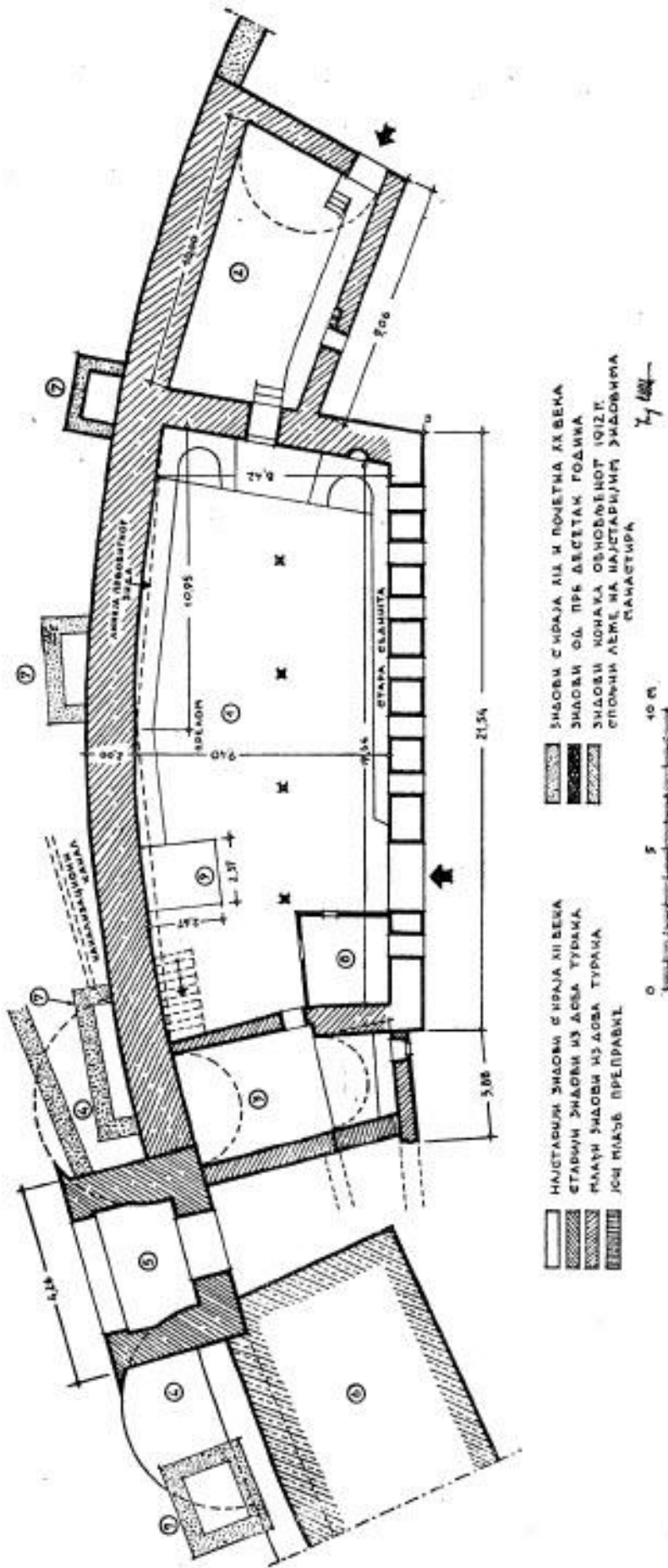
Трпезарија је насликана тачно тамо где се она стварно и налази: одмах до куле са њене северне стране, а на западној страни манастира, односно Богородичине цркве. Општи изглед архитектуре трпезарије на бакорезу потпуно се слаже са њеним очуваним изгледом, али само без откопаног трема : трпезарија има једно заломљено крило на северној страни, које и данас постоји, а прозори потсећају својим обликом на данашње прозоре.

Велике ћелије су, по бакорезу, на северној страни од Богородичине цркве, те би требало да се налазе тамо. Међутим, ту нису нађени никакви трагови који би говорили да се ту налазила нека грађевина слична овој. На североисточној страни откопан је један зид дужине 28,20 м. који би могао припадати неком конаку (сл. 112). Зид је од ломљеног камена и у сасвим раздробљеном стању. Поред њега није пронађен ниједан комад који би упућивао на то да је то могла бити зграда овакве архитектуре каква је дата на бакорезу. С друге стране, откопани остаци трема испред трпезарије показују да је он заиста имао такав архитектонски изглед као што га имају Велике ћелије на бакорезу. Не ради се о томе да је имао баш тачан број стубова колико их бакорез показује, али је општи изглед био такав. Он је имао мали улаз који постоји и на бакорезу, само је био асиметрично постављен, ближе јужној страни, док се тај улаз на бакорезу налази по средини зграде (сл. 53). На бакорезу се налази камени сокл изнад кога је низ стубова са луцима. Тај сокл је стварно и постојао; он је откопан и изнад њега, с обзиром на сасвим слабе темеље и велики број фрагмената, могао је доћи само низ стубова са лаким назидком. Нађено је доста стопа и

капитела тих стубова, као и лукова изнад њих. Најзад, бакорез показује још и на источном крилу Великих ћелија један трем који је имао спрат. Од њега су откривени сасвим слаби темељи према заломљеном крилу трпезарије, али првобитна трпезарија га није имала.

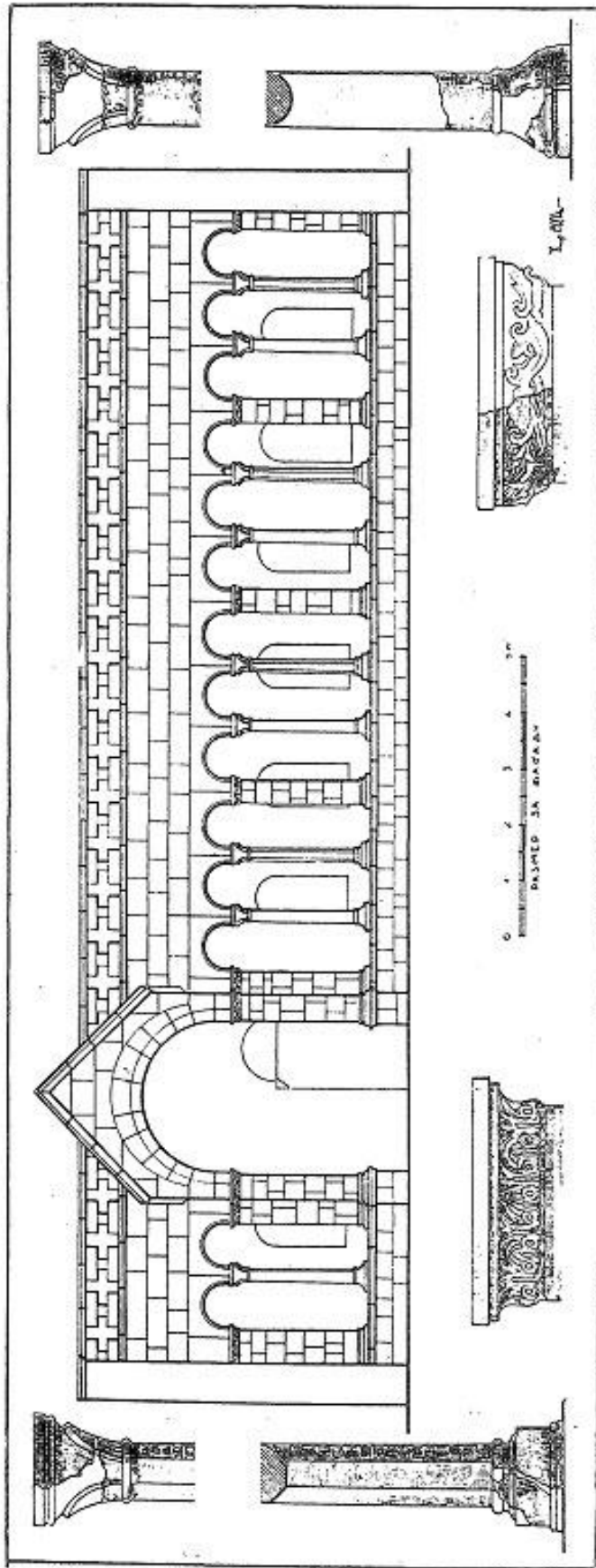
Из овога би се опет могло да закључи да бакорезац није имао јасну претставу да су трпезарија и Велике ћелије једна те иста зграда; или је хтео да их одвоји, да би монументалној фасади трема трпезарије дао и најлепше место на свом раду, а било му је много лакше да је ортогонално претстави, пошто перспективу није познавао. Најзад, није ли он можда, свој бакорез радио према неком старијем, када је мермерни трем већ био порушен?

При оваквом стању ствари овде се одмах поставља питање: да ли је тај трем постојао и 1733 године? Из бакореза се види шта је у то доба било порушено, а шта је још постојало и ново сазиано. Чињеница, да је бакорезац 1733 године могао овако верно да наслика трпезарију (ако је само није копирао са каквог старијег бакореза?), даје могућност веровању да је трпезарија у то доба још тако изгледала. Да је трпезарија, односно Велике ћелије, била много раније порушена, вероватно да би до тада њен изглед пао у заборав. И догађаји, који су настали после 1737—1739 године, јасно указују на то да је ова дивна зграда у Студеници можда тада тешко страдала и врло брзо пала у заборав, тако да се традиција о „Немањиним дворовима“ није ни одржавала у вези са овом зградом и овим местом. У својој монографској студији о Студеници др. Петковић износи да су се „догађаји из године 1737—1739 коснули несумњиво и манастира Студенице. У меморијалу архимандрита студеничког Василија од године 1737, који је био упућен фелдцајгмајстеру Baili de Marulli у Београд, спомиње се међу народним првацима, који су га послали, и кнез студенички Стефан.“ „Бекством у Аустрију патријарха Арсенија IV Шакабенте, који се у корист Аустријанаца јако експонирао и храмови српске цркве били су доведени у тежак положај. 20 августа 1740 године пише намесник студенички јеромонах Јоаникије епископу будимском Василију Димитријевићу, да је Студеница због рата осиротела. Њен архимандрит Василије са неколицином од братије, поневши све драгоцености, склонио се за неко време под цесарову власт.“³² Гледајући рушевине ове

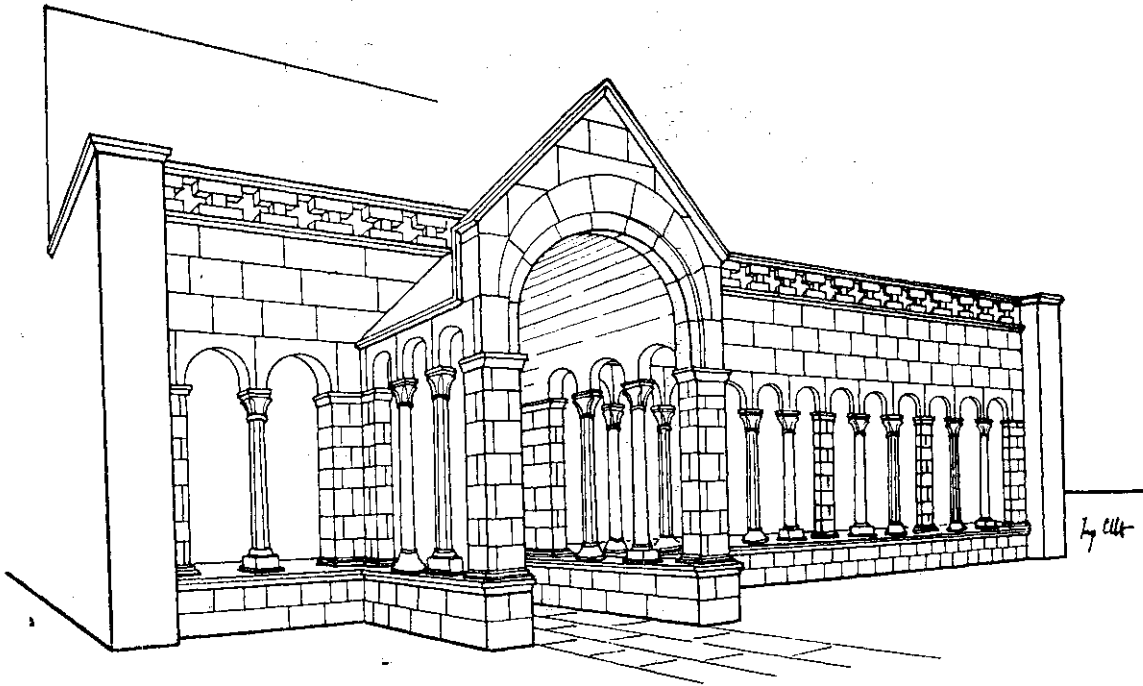
Сл. 87. — Основа трпезарије у Студеници пре почетка радова: 1 — Сала за обед, 2 — Подрум, 3 — Пушница, 4 — Места где су се налазиле полукружне куле, 5 — Основа четвртасте куле која почива на полукружним кулама, 6 — Конак з XIX века, обновљен 1912 године, 7 — Остаци порушених клозета, 8 — Магацин — одељење саграђено пре десетак година, 9 — Нова зидана већ, порушена приликом реставрације

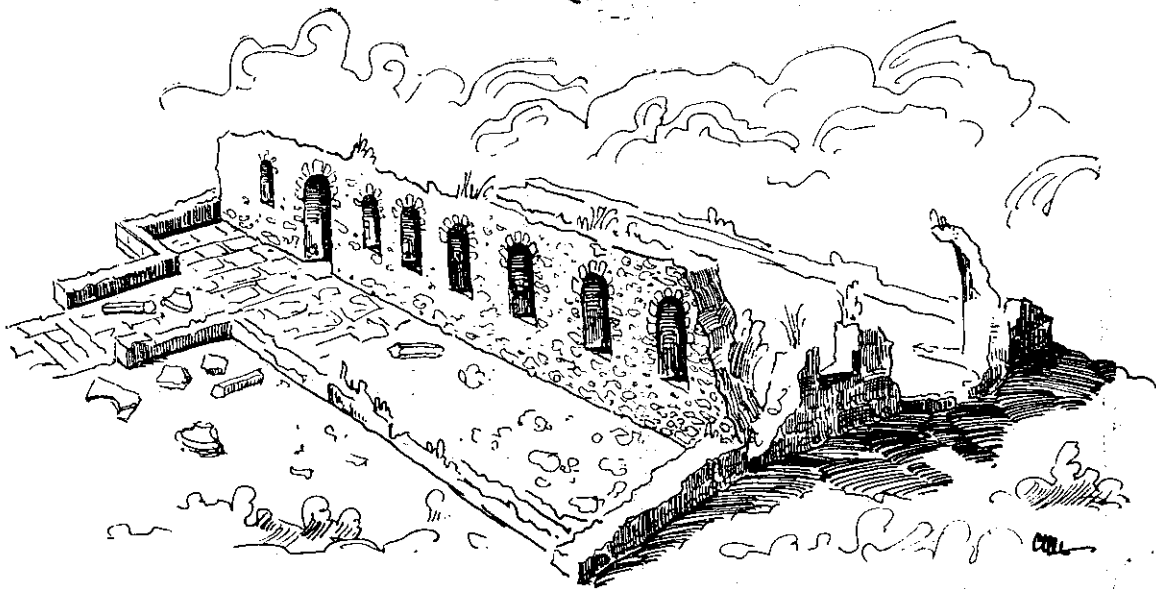

Сл. 89. — Једна могућна реконструкција некадањег трема триезарије у Студеници. Реконструкција је извршена на основу пронађених остатака у Студеници и података које даје бакорез из 1733 године. Осмострани и округли стубови могли су имати положај какав је дат и на перспективној слици на сл. 90. Битна разлика између ове реконструкције и изгледа који се налази на бакорезу је у томе, што на бакорезу нема четвртстих стубова, већ су у колони триема само стубови. У фрагментима су, међутим, пронађени венци са некадањих стубова

Сл. 90. — Перспективни изглед порушеног трема трпезарије у Студеници (реконструкција)

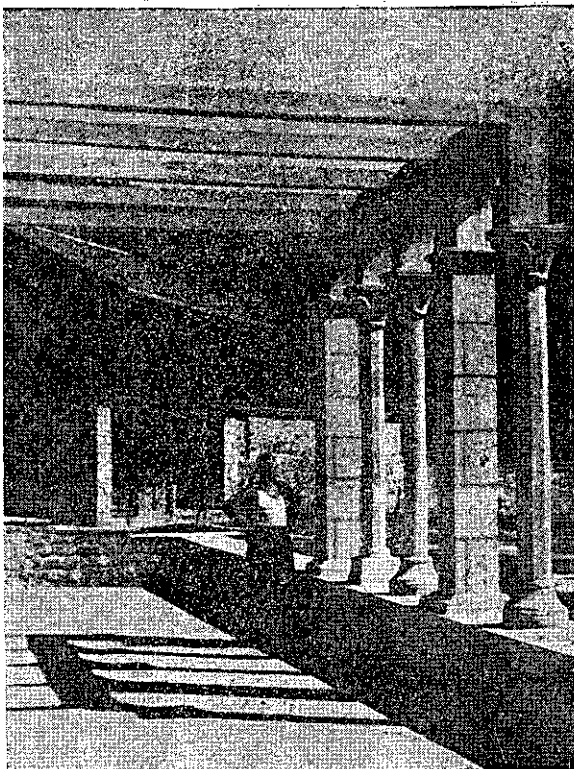
Сл. 91. — Цртеж трпезарије у Студеници са јединим преосталим оригиналним деловима зидова из XII века. У једном тренутку своје прошлости трпезарија је била у оваквом порушеном стању

чине цркве, те је и највероватније да ју је Немања саградио. Стопе, стубови и капители су сасвим упрошћени, те се разликују

доста од елемената које срећемо код Богородичине цркве, али техника грађења, материјал, спајање стубова са стопама и капи-

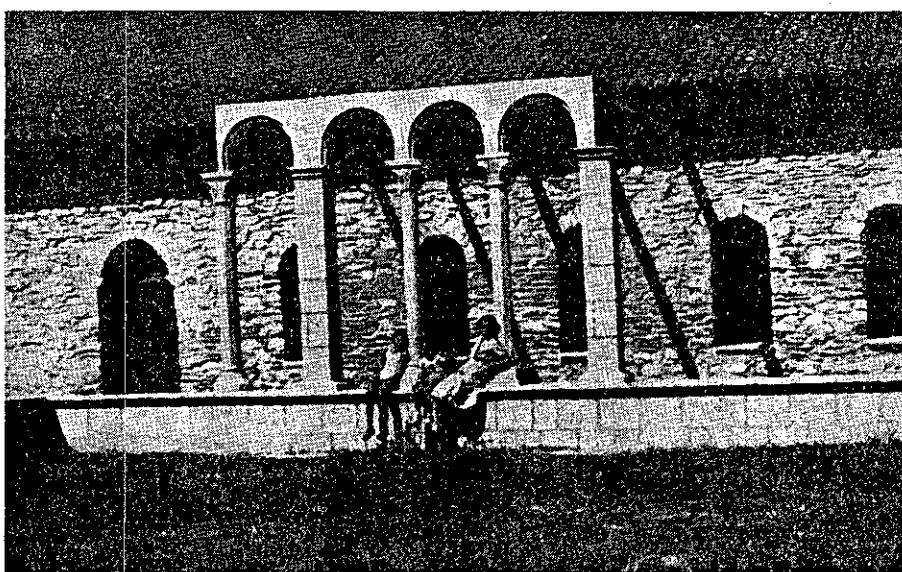
телима и заливање течним оловом, израда лукова са надвишеним центром и њихов профил, као и потпуно иста орнаментика венаца са трема и западног портала Богородичине цркве то доказују. Архитектура улаза у трем, приказана на бакрорезу, и могућна реконструкција тога улаза необично много потсећају на северни и јужни вестибил Богородичине цркве (сл. 53, 90). Најзад, ова се трпезарија не може посматрати изоловано од Богородичине цркве. Она чини с њом једну потпуну урбанистичку и стилску целину. Хармонија и архитектонска чистота те целине, која се заиста може сматрати најлепшом у српској средњовековној архитектури, нарушени су призиђивањем Радослављеве припрате и додавањем мале Краљеве цркве. Треба само замислити монументалну западну фасаду Богородичине цркве са порталом и трпезарије, испред које је мермерни трем са колонадом стубова дугом преко двадесет метара, па тек онда сагледати лепоту Немањине Студенице и разумети тада, зашто је она имала толики утицај на наше потоње споменике рашке школе. Онда се може схватити и народно предање, које се до данас одржава, и које каже да се задивљен Немања заплакао посматарајући своју Студеницу, када је била готова.

Појава овакве архитектуре код нас претставља један нови проблем за науку. Још није довољно разјашњено ни порекло архитектуре Богородичине цркве, нити су нам познати велики уметници њене пластике. Да је то решено вероватно бисмо могли одмах знати одакле је дошла и оваква ар-

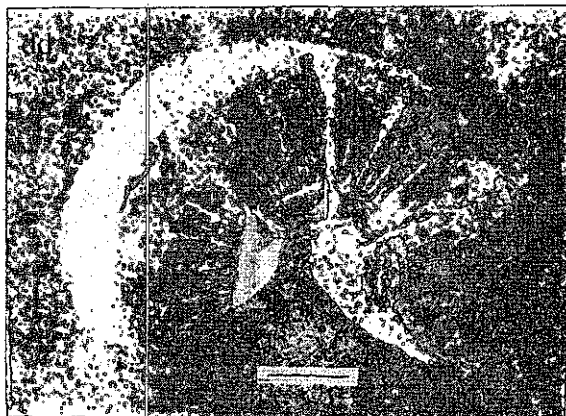

Сл. 82. — Рестаурисани део трема трпезарије у Студеници. Изглед са унутрашње стране

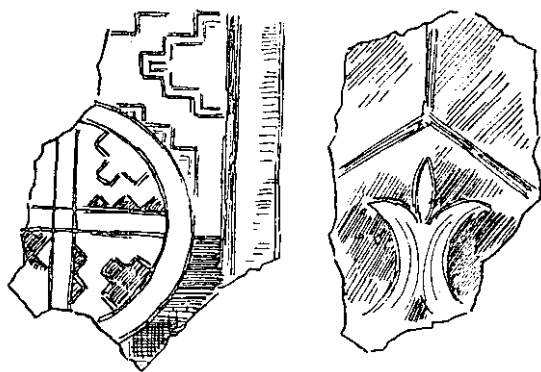
хитектура трпезарије. Материјал, са којим се располагало у досадашњим испитивањима наших средњовековних манастирских трпезарија и станбених зграда, како по манастирима тако и по утврђеним градовима, наводи на закључак, да ови објекти никада

Сл. 93. — Рестаурисани део трема трпезарије у Студеници. Изглед спреда

Сл. 94. — Фрагменти мермерног сунчаног сата пронађени при откопавању трема трпезарије у Студеници

Сл. 95. — Орнаменти са фресака трпезарије у Студеници

нису били грађени тако солидно и у истоме стилу са црквом. Међутим, ево једнога случаја где се на архитектуру трпезарије обратила нарочита пажња, где је један световни објекат обрађен у стилу који је по техници зидања, по употребљеном материјалу, по формама, врло близак нашој рашкој школи. Да ли је ово био једини и усамљен случај, не може се одговорити без даљих испитивања.

У архитектури овога трема осећа се један далеки одјек западњачких клаустара и још једна потврда западњачког утицаја на архитектуру рашке школе, утицаја који је долазио из Јужне Италије (Апулије) и нашег јужног приморја. Основни елементи који се налазе код сваког клаустара појављују се и овде : ниски сокл са низом стубова и лукова. Али у српској средњовековној манастирској архитектури није се развило специјално мало унутрашње двориште, обич-

но четвртастог облика и затворено зидовима околних зграда, уз које је изграђен трем и са бунаром у средини дворишта. Због сасвим другаче опште диспозиције објеката у манастирима и овде наилазимо на један сасвим слободан третман; уместо затвореног клаустара појављује се слободан отворен трем пред једном двоспратном зградом. Оваква диспозиција ће имати касније велики утицај на наше манастирске конаке, који су увек грађени са тремовима, ако не каменим а оно дрвеним испред саме зграде.

КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ТРПЕЗАРИЈИ

Манастирска трпезарија, на почетку ових радова, претстављала је пропалу шупу, у којој се налазио сав манастирски крш (сл. 55, 77). Зидови су јој били добрим делом склони паду, а кровни покривач потпуно труо и дотрајао. Из тога су уследили ови радови:

Јужно крило трпезарије, које је служило манастиру као пушница, срушено је. Срушен је и преградни зид између пушнице и средњег одељења до старог темеља, а на њему је озидан нов зид од ломљеног камена.

Спољни лучни зид трпезарије президан је у већем обиму, јер је био сасвим ровит. Са унутрашње стране овај зид је изравнат призиђивањем једног танког зида. И унутрашњи дворишни зид са прозорима президан је са горње стране за око 1,0 м.

Прозори, који су били зазидани до половине, отворени су до првобитне висине.

У северном зиду средњег одељења (трпезарије) рестаурисана је апсида, која својим испадом залази у засведени подрум, а конха јој избија и у ходник спрата конака (сл. 88).

Са спољних површина зидова скинут је малтер, фасаде су очишћене и фуговане. Унутрашње површине су омалтерисане и испрскане.

Испред трпезарије спуштен је терен до првобитног нивоа и откопани су остаци некадањег трема. Преостали делови мермерног сокла трема су конзервирани, а изгубљени рестаурисани заједно са венцем. Рестаурација је извршена комбинацијом бетонских плоча и бигра: спољни делови су обложени бетонским плочама, тамо где су биле оригиналне мермерне облоге, а позађе је озидано бигром. Рестаурисана је стаза од Радослављеве припрате до трпезарије, као и под трема трпезарије. Стаза и половина пода трема рестаурисани су сачуваним мермер-

ним плочама, а друга половина је рестаурисана бетонским плочама.

На соклу трема рестаурисана су три стуба са стопама, капителима и луцима, који су састављени из оригиналних делова и допуњени одливом у бетону (сл. 92, 93).

Под у унутрашњости трпезарије није се сачувао; он је рестаурисан од бетонских плоча.

Израђена је нова кровна конструкција, за коју је искоришћен и део старе грађе. Употребљен је стари кровни покривач. Седишта у трпезарији су обложена даскама. На прозорима су постављене гвоздене решетке.

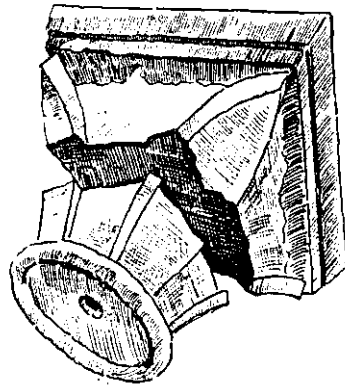
На северном крилу трпезарије, конаку, извршене су веће оправке. Иако конак није нарочито стара зграда, због тога што је већ уклопљен у манастирски амбијент и зато што може још да служи, није порушен. Његов дворишни зид пошао је на-

пред и претила је опасност да се сруши. Тај зид је исправљен; малтер је скинут и зид је фугован. Извршене су оправке и унутра на патосима и столарији. Уређена је једна изложбена ниша, где је изложен документациони материјал о конзерваторским радовима у Студеници. У подруму је израђен под од бетонских плоча.

Кровна конструкција конака је поправљена, а кровни покривач претресен. Спољно, примитивно степениште овог конака, којим се ишло на спрат, срушено је и постављено ново, дрвено. Тек рушењем овог степеништа откривени су остаци некадање апсиде трпезарије.

Са спољне стране дуж целе трпезарије израђен је тротоар од калдрме широк 1,0 м.

Испред трпезарије очишћен је стари средњовековни бунар; простор око њега је калдрмисан и постављена гвоздена ограда.

Сл. 96. — Капител са трема трпезарије у Студеници